

ЛІНГВІСТИЧНИЙ, СЕМІОТИЧНИЙ І ГЕРМЕНЕВТИЧНИЙ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ТЕКСТУ

Лариса Шевчук

У статті розглядається текст як комплексне, багатоаспектне поняття, зокрема, лінгвістичний, семіотичний і герменевтичний підходи до визначення тексту, їх сутність та специфіка, важливість врахування багатогранності, різноплановості поняття тексту у навчально-виховному процесі сучасної школи, починаючи з початкових класів.

Ключові слова: текст, визначення тексту, поняття тексту, лінгвістичний підхід, семіотичний підхід, герменевтичний підхід.

Розвиток сучасної цивілізації висуває перед освітою принципово нові вимоги. Зокрема, необхідно навчити учнів працювати з інформацією, – усвідомлено сприймати, критично осмислювати, інтерпретувати її, створювати власні продукти. Тому сьогодні важливим є формування у школярів (починаючи з початкових класів) текстологічних і текстотворчих умінь, що мотивує актуальність детального розгляду поняття тексту.

Аналіз попередніх досліджень свідчить, що поняття «текст» розглядалося у дослідженнях представників різних наук та наукових напрямків. Зокрема, перетворення мови в текст розглядає М. Медведєв, текст як репрезентант особистості у міжкультурній комунікації – О. Левашкіна, як одиницю знань – О. Оботуров, сприймання і відтворення тексту – Л. Златів, проблему розуміння тексту – Я. Андрєєва, Т. Губарєва, Т. Золотухіна, Р. Кириченко, Т. Кравчина, Н. Чепелєва, Г. Фазилзянова, запам'ятовування – Г. Гоєнага, О. Верезуб, конструювання – В. Смольніков, створення текстів – О. Глазова, В. Статівка.

На сьогодні вченими здійснено дослідження текстів різних стилів, жанрів (Бажєнова О., Варгіна К., Гіренко Л., Гладьо С., Дадабаєв Х.,

Дроздова Т., Кольцова Л., Кулібіна Н., Лісіна Л., Мерзлякова Н., Політова Л., Прохорчук О., Самсонов Ю., Тищенко-Монастирська О., Хомутова Т. досліджено психологічні чинники побудови іншомовного письмового тексту (Секрет І.), різні аспекти роботи над текстом учнів середніх і старших класів (Алексеева Л., Андрієць О., Головченко Н., Горідько Ю., Дятленко Т., Курач Л., Панчук Л., Привалова С., Резніченко Н., Романенко Ю., Глазова О., Лановик Т., Таранік-Ткачук К., Шуневич О.), молодших школярів (Будій Н., Гоголь Н., Головка І., Мухіна О., Ігнатенко Н., Ємець А., Пономарьова Е., Янко Н., Решетов О.).

Утім, у науково-методичній літературі спостерігається недостатність розгляду тексту як комплексного, різностороннього поняття.

Мета статті полягає у розгляді лінгвістичного, семіотичного й герменевтичного підходів до визначення тексту, важливості врахування багатогранності, різноплановості поняття тексту у навчально-виховному процесі сучасної школи.

Виклад основного матеріалу. Організація роботи школярів над текстом потребує чіткого усвідомлення, усвідомлення педагогами його сутності, тому необхідними є детальне ознайомлення із трактуваннями тексту, запропонованими представниками різних наук.

У сучасних словниках вміщено такі тлумачення поняття тексту [8; 11; 12]:

- «(з лат. *textus* – тканина, поєднання, в'язь, зв'язок, сплетіння, побудова) – це сукупність записаних слів, що складають логічну або мистецьку цілість»;
- «слова, речення у певному зв'язку і послідовності, які утворюють якість висловлення, твір, документ і т. ін. надруковані, записані або зафіксовані в пам'яті»;
- «відтворена письмово або в друкованому вигляді авторська праця, документ, пам'ятка тощо (авторський твір або документ, що відтворено письмово або у друці)»;
- «уринок з якогось твору словесності, призначений зазвичай для

навчальних цілей»;

- «зміст повного словесного твору»;
- «літературний або інший твір або його уривок для читання, аналізу тощо».

Згідно з вміщеними вище трактуваннями текстом вважають як цілий твір, так і його уривок. Водночас, текст може складатися з кількох (багатьох) речень або з одного (прикладами є загадки, прислів'я).

Частина науковців текстом вважає лише письмовий текст, однак прихильники протилежної думки зазначають, що структурні (лінгвістичні) закономірності побудови тексту, закономірності його соціального функціонування є властивими і для усної мови.

У мовознавчій літературі термін «текст» використовується у двох значеннях: по-перше, – це конкретний твір як об'єкт структурно-змістового аналізу, по-друге – результат реалізації функціонування мови в процесах комунікації і текстотворення [2]. Тобто, у лінгвістичному розумінні текст – це одиниця мовленнєвої комунікації, що характеризується цілісністю та незалежністю, закрита система зі складною внутрішньою комунікацією; письмова фіксація мовленнєвого висловлювання, інформування [1; 10]. Як зазначає М. Феллер, «текст – основна одиниця мови, оскільки людина пише і розмовляє не реченнями, а завершеними текстами – висловленнями і повідомленнями» [14].

З. Тураєва зазначає, що текст – це «якась упорядкована множинність об'єднаних різноманітними типами лексичного, логічного і граматичного зв'язку речень, здатна передавати певним чином організовану і спрямовану інформацію; ... відрізок писемного мовлення, у якому дістає мовну реалізацію якась ситуація як змістова єдність, побудована за певним комунікативним планом для реалізації певного комунікативного наміру» [13].

Слід зазначити, що спілкування між людьми відбувається за допомогою різноманітних знаків. Завдяки їм у свідомості людини

відображаються явища матеріальної дійсності, що забезпечує опрацювання, засвоєння, зберігання, передачі інформації.

Знаки і знакові процеси вивчає семіотика (наука про створення, будову та функціонування різних знакових систем, за допомогою яких відбувається спілкування в суспільстві). Знак, знакова система, символ, мова, текст, є основними поняттями семіотики, що зумовлює дослідження потрібної системи, утвореної знаком, його об'єктом та інтерпретантом.

З погляду семіотики, текст – це лінійна послідовність знаків, задана певним культурним кодом, зведена за правилами даної системи мови, водночас, ця послідовність утворює єдине ціле і є об'єктом вивчення і обробки [3; 11].

Звукове вираження слова розглядають як знак, закріплений за предметом, дією тощо, об'єкт, що позначається знаком – предметне значення (денотат). «Смислове значення знаку (смысл) визначається як зміст знака, який засвоюється в процесі його розуміння. Зміст знака складає сукупність суттєвих рис, властивостей, характеристик предмету, який позначається даним знаком.» [3] Експресивне значення знака (экспресивный смысл) – це почуття, емоції, бажання людини.

Зазвичай знак має багато денотатів (наприклад, сосна – зображена на малюнку, яка росте біля багатопверхового будинка, у лісі тощо). Досить поширеною є полісемія (багатозначність) знаків. Тобто знак може означати різні концепти. Такий знак називають омонімом. Інколи спостерігається омонімія фраз. У випадку, коли для різних знаків властивий спільний денотат – це синонімія слів. Вибір слова із ряду синонімів часто спричинений відношенням мовця до сказаного.

Водночас, у мові слова взаємопов'язані з іншими словами. Поєднання слів розкриває їх смисловий потенціал, сприяє розвитку лексичного значення [4]. Ю. Шрейдер вважає, що виникнення нового тексту може вплинути на саму знакову систему, спричинити виникнення нових смислових відношень (наприклад, з метою передачі відповідної інформації автор по-новому,

метофорично вживає слова). Процес пізнання обумовлює розвиток значень, породжує нові смисли.

Зазначені вище аспекти суттєво впливають на розуміння школярами прочитаного (прослуханого) тексту, створення власного, та мотивують посилення роботи над з'ясуванням значення слів, розширенням словникового запасу учнів. Водночас, без сумніву, позитивного ефекту можливо досягнути також завдяки систематичному читанню школярами незнайомих текстів та вправлення у створенні власних.

Для тексту характерна подвійна функція: по-перше – смисл тексту ототожнюють з концептом, що він виражає, що вклав у текст автор (смисл тексту незалежний від читача, незалежний від того, ознайомився він з ним, чи ні, тобто смисл інваріантний до будь-якого адресата), по-друге – текст є повідомленням, адресованим читачеві (інформація, на ефективність засвоєння якої впливає здатність читача (слухача) до сприйняття конкретного тексту).

Для адресата текст може містити різний обсяг інформації:

- нульовий – коли інформація є знайомою для адресата або ж адресат не зможе зрозуміти її через надмірну складність (наприклад, для молодшого школяра параграф з підручника для студентів вищих начальних закладів);
- великий – адресат оптимально готовий до сприйняття тексту.

Отже, необхідно враховувати, що для адресата можливість отримати конкретну інформацію з тексту визначається ще й її новизною та складністю. Процес засвоєння читачем інформації не починається з нуля, з повної відсутності інформації. Для того, щоб отримати з тексту інформацію, адресат має попередньо володіти певною її частиною.

Зазначене вище впливає на добір текстів для опрацювання школярами, пояснює особливості сприймання, засвоєння текстів учнів з рівним рівнем начальних досягнень (більший запас інформації полегшує сприймання й опрацювання тексту).

Разом з тим, з кожним повторним читанням тексту новизна інформації втрачається [15]. Цей аспект необхідно враховувати під час опрацювання текстів школярами. На нашу думку, для кращого засвоєння навчальної інформації необхідним є перечитування текстів з метою (переважно письмового) виконання різноманітних завдань.

У науковій літературі через призму семіотики текст розглядається як посередник між двома комунікантами – автором і читачем. «Текст – це складне, багаторівневе семіотичне утворення, яке моделює взаємодію автора та читача, відображаючи з одного боку задум автора, його комунікативний намір, з другого – програму комунікативно-пізнавальної діяльності читача». [10; с. 53] Автор формує власне уявлення про предмет чи процес, кодує його за допомогою певної знакової системи.

Смисл тексту суттєво залежить від того, що саме хотів вкласти у нього автор, тому науковці через призму семантики досліджують не лише відношення тексту до того, що він позначає, а й відношенням автора до тексту. У зв'язку з цим розрізняють первинну семантику тексту (загальноприйнятий для певної знакової системи смисл, що складається зі смислів елементарних знаків) і глибинну (мету, заради якої автор вибрав єдине можливе вираження смислу) [15].

Отримувач повідомлення – адресат (читач) декодує його, відновлює реальність, описану автором такою як він її сприйняв. Важливо, щоб смисл, синтезований адресатом збігався зі смислом, який було вкладено в текст автором. Досягти цього досить складно. На нашу думку, ця проблема загострюється коли автор і читач є представниками різних категорій (що ускладнює написання текстів школярів).

В. Вишняков важливими чинниками, які сприяють встановленню смислу, вважає «обсяг знань та комунікативного досвіду отримувача інформації в тій чи іншій сфері, опанування правилами логічного мислення, художня інтуїція та розуміння контексту» [3].

З'ясування смислу тексту передбачає два процеси – розуміння та інтерпретації. Розуміння – це процес виявлення експліцитного (явно вираженого смислу, який сприймається отримувачем із значень мовних одиниць) та імпліцитного (прихованого смислу, реконструйованого з експліцитного), інтерпретація – моделювання тексту [3].

Розуміння, інтерпретацію тексту вивчає герменевтика – напрям сучасної філософії, метою якого є виявлення змісту тексту, враховуючи його об'єктивні та суб'єктивні основи. Проблема тлумачення, інтерпретації є провідною проблемою герменевтики як мистецтва тлумачити щось незрозуміле, пояснювати сенс чужої мови чи знака, виявляти істинний смисл тексту.

Герменевтичний підхід до вивчення тексту базується на таких принципах [7]:

- евристичності – ґрунтується на непередбачуваності мовленнєвих дій читача, передбачає вибір рішень для подолання нерозуміння, яке виникає через характер зв'язків знаків та їхніх відношень, складну структуру представлених у тексті смислів, їхніх взаємовідносин та розвитку;
- когнітивності – розвиток у школярів метакогнітивних і когнітивних стратегій на кожному етапі пізнання, організація навчального процесу на етапі усвідомлення нової інформації з врахуванням когнітивного стилю кожного школяра;
- мовленнєво-розумової активності читача – завдання на всіх етапах навчання є мовленнєво-розумовими задачами різного рівня складності, котрі школярі мають розв'язати;
- інтерпретації – кінцевим результатом процесу розуміння є образ змісту тексту (когнітивна схема у свідомості школяра);
- діалогізму – реалізується як діалог автора з читачем, автора з героєм, автора із самим собою (якщо твір автобіографічний);
- циклічності (герменевтичного кола) – виражає поступовий характер розуміння тексту, розуміння розглядається як спіраль (а не як коло у чистому

вигляді), яка складається з циклів (кожен цикл – виток у розумінні тексту, на вищих рівнях спіралі відбувається повторення його нижчих рівнів).

Як зазначає В. Кремень, поняття герменевтичного кола та герменевтичного трикутника є фундаментальними у герменевтиці. Неодмінні ланки «герменевтичного кола» – розуміння і текст. Тобто, для розуміння всього тексту необхідне розуміння його частини, водночас, розуміння частин неможливе без розуміння цілого. Розуміння тексту передбачає рух від розуміння частин до прогнозування змісту цілого, і навпаки – від розуміння цілого до усвідомлення змісту частин. Феномен розуміння розглядається як процес осягнення смислу (або смислів) тексту та внутрішніх зв'язків у його змісті. На думку В. Кременя, розуміння можна вважати успішним тоді, коли позиції автора та читача «урівнюються», необхідною умовою розуміння є усунення історичної дистанції між автором і читачем [6].

Інтерпретація тексту (за В. Кременем) — це створення змісту прочитаного тексту по-новому.

Герменевтичний трикутник утворюють об'єкт – текст, та два суб'єкти – автор тексту, читач-інтерпретатор. Завдяки герменевтичному трикутнику з'ясовуються складні взаємовідношення між зазначеними вище суб'єктом і об'єктами.

Водночас, для опрацювання начального тексту характерне подовження комунікативного ланцюжка, адже у ролі додаткової ланки виступає педагог, – читач-інтерпретатор тексту, який ретранслює результати власного сприймання на учнів і позитивно вплинути на процеси розуміння та інтерпретації тексту учнями.

Завдання педагога – допомогти школярам виявити смисл тексту, закладений у нього автором, інтегрувати його у раніше засвоєні знання. Разом з тим, вчитель має враховувати важливість створення умов для формування учнями власної думки про прочитане.

Висновок. Підсумовуючи сказане вище зазначимо, що кожний текст передбачає загальнозрозумілу систему знаків, та є знаково неповторним.

Текст є практичним втіленням мови, разом з тим, з філософського погляду текст – це матеріальна оболонка ідеальних результатів людської діяльності (за Вишняковим В.). Проте не менш значущим є адресат, що сприймає, оцінює, вступає у діалог з текстом, тобто намагається його зрозуміти.

Комплексність, багатоаспектність розглянутого поняття необхідно враховувати під час роботи над текстами у навчально-виховному процесі сучасної школи, починаючи з початкових класів.

Література

1. Андрєєва Я. Формування в учнів старших класів прийомів діалогічного читання художнього тексту: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. / Я. Андрєєва. – К., 2002. – 189 с.
2. Бадер В. Розвиток усного і писемного мовлення молодших школярів. / В. Бадер. – К.: А.П.Н., 2000. – 316 с.
3. Вишняков В. Культурологія. / В. Вишняков. – Режим доступу: <http://lubbook.net>
4. Звегинцев В. Проблема знаковості мови. / В. Звегинцев. – М.: Издательство Московского университета, 1956. – 34 с.
5. Квіт С. Основи герменевтики. / С. Квіт. – Режим доступу: <http://kvit.ukma.kiev.ua>
6. Кремень В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції. / В. Кремень, В. Ільїн. – Режим доступу: <http://studentbooks.com.ua>
7. Лелеко В. Застосування герменевтичного підходу до вивчення тексту. / В. Лелеко. // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. — 2011. — № 10. — С.142-145.
8. Новий тлумачний словник української мови у чотирьох томах. [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. – Т. 4. – К.: Аконт, 1998. – 910 с.
9. Психология. Словарь. / А. Петровский, М. Ярошевский. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Политиздат, 1990. – 494 с.
10. Романовська Л. Когнітивний стиль особистості як чинник процесу розуміння тексту: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. – К., 2005. – 191 с.

11. Словарь иностранных слов. / Л. Комарова. – 18 изд., стер. – М.: Русский язык, 1989. – 624 с.
 12. Словарь русского языка. В четырёх томах. / А. Евгеньева. – Т. 4. – 2-е изд., - испр. и доп. – М.: Русский язык, 1984. – С-Я. – 794 с.
 13. Тураева З. Лингвистика текста (Текст: структура и семантика): Уч. пособие для студентов. / З. Тураева. – М.: Просвещение, 1986. – 127 с.
 14. Феллер М. Стиль и знак. Стиль как способ изображения действительности. / М. Феллер. – Львов: Издательство при Львовском государственном университете издательского объединения «Вища школа», 1984. – 168 с.
 15. Шрейдер Ю. Логика знаковых систем. Ю. Шредер. – М. Знание, 1974. – 64 с.
-
1. Andryeyeva Ya. Formuvannya v uchniv starshykh klasiv pryomiv dialohichnoho chytannya khudozhn'oho tekstu: dys. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.07. / Ya. Andryeyeva. – К., 2002. – 189 с.
 2. Bader V. Rozvytok usnoho i pysemnoho movlennya molodshykh shkolyariv. / V. Bader. – К.: А.Р.Н., 2000. – 316 с.
 3. Vyshnyakov V. Kul'turolohiya. / V. Vyshnyakov. – Rezhym dostupu: <http://lubbook.net>
 4. Zvehyntsev V. Problema znakovosty yazyka. / V. Zvehintsev. – М.: Yzdatel'stvo Moskovskoho unyversyteta, 1956. – 34 с.
 5. Kvit S. Osnovy hermenevtyky. / S. Kvit. – Rezhym dostupu: <http://kvit.ukma.kiev.ua>
 6. Kremen' V. Filosofiya: myslyteli, ideyi, kontseptsii. / V. Kremen', V. Il'yin. – Rezhym dostupu: <http://studentbooks.tsom.ua>
 7. Leleko V. Zastosuvannya hermenevtychnoho pidkhodu do vyvchennya tekstu. / V. Leleko. // Naukovi zapysky NDU im. M. Hoholya. Psykholoho-pedahohichni nauky. — 2011. — # 10. – S.142-145.
 8. Novyy tлумachnyy slovnyk ukrayins'koyi movy u chotyrokh tomakh. [uklad.

- V. Yaremenko, O. Slipushko]. – Т. 4. – К.: Akonit, 1998. – 910 s.
9. Psykholohyya. Slovar'. / A. Petrovskyy, M. Yaroshevskyy. – 2-e yzd., yspr. y dop. – M.: Polytyzdat, 1990. – 494 s.
 10. Romanovs'ka L. Kohnityvnyy styl' osobystosti yak chynnyk protsesu rozuminnya tekstu: dys. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.01. – K., 2005. – 191s.
 11. Slovar' ynostrannykh slov. / L. Komarova. – 18 yzd., ster. – M.: Russkyy yazyk, 1989. – 624 s.
 12. Slovar' russkoho yazyka. V chetyrëkh tomakh. / A. Evhen'eva. – Т. 4. – 2-e yzd., - yspr. y dop. – M.: Russkyy yazyk, 1984. – S-Ya. – 794 s.
 13. Turaeva Z. Lynhvystyka teksta (Tekst: struktura y semantyka): Uch. posobyе dlya studentov. / Z. Turaeva. – M.: Prosveshchenye, 1986. – 127 s.
 14. Feller M. Styl' y znak. Styl' kak sposob yzobrazhenyya deystvytel'nosti. / M. Feller. – L'vov: Yzdatel'stvo pry L'vovskom hosudarstvennom unyversytete yzdatel'skoho ob'edynenyua «Vyshcha shkola», 1984. – 168 s.
 15. Shreyder Yu. Lohyka znakovykh system. Yu. Shreder. – M. Znanye, 1974. – 64 s.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ, СЕМИОТИЧЕСКИЙ И ГЕРМЕНЕВТИЧЕСКИЙ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ ТЕКСТА

В статье рассматривается текст как комплексное, многоаспектное понятие, лингвистический, семиотический и герменевтический подходы к определению текста, их сущность и специфика, важность и необходимость учитывать многогранность, разноплановость понятия текста в учебно-воспитательном процессе, начиная с начальных классов.

Ключевые слова: текст, определение текста, понятие текста, лингвистический подход, семиотический подход, герменевтический подход.

Аннотация расширенная.

В статье рассматривается текст как комплексное, многоаспектное понятие, в частности, лингвистический, семиотический и герменевтический подходы к определению текста, их сущность и специфика.

В языковедческой литературе термин «текст» используется в двух значениях: во-первых, – это конкретное произведение как объект структурно-смыслового анализа, во-вторых – результат функционирования языка в процессах коммуникации и создания текстов. То есть, в лингвистическом понимании текст – это единица языковой коммуникации, что характеризуется целостностью и независимостью; закрытая система со сложной внутренней коммуникацией; письменная фиксация речевого высказывания, информирования.

С точки зрения семиотики, текст – это линейная последовательность знаков, заданная определённым культурным кодом, возведенная по правилам данной системы языка, и, вместе с тем, эта последовательность составляет единое целое и является объектом изучения и обработки.

С философской точки зрения, текст – это материальная оболочка идеальных результатов деятельности человека. Но не менее значимым является адресат, который воспринимает, оценивает, вступает в диалог с текстом, то есть пытается его понять.

Комплексность, многоаспектность понятие текста необходимо учитывать во время работы над текстами в учебно-воспитательном процессе современной школы.

LINGUISTIC, SEMIOTIC AND HERMENEUTIC APPROACHES TO THE TEXT DEFINITION

The linguistic, semiotic and hermeneutic approaches to the text definition and the importance of the concept diversity consideration in the educational process of a modern school are reviewed in the article.

Keywords: text, text definition, text concept, linguistic approach, semiotic approach, hermeneutic approach.

This paper deals with the text as a complex multidimensional concept: linguistic, semiotic and hermeneutic approaches to the text definition, its meaning and specificity.

In the linguistic literature, the term "text" is used in two meanings: 1) as an object of a particular piece of structural and semantic analysis; 2) the language functioning result in the communication process and textdevelopment. In the linguistic sense, the text is a unit of speech communication, characterized by integrity and independence; closed system with a complex internal communications; written fixation of speech statements, informing.

From the perspective of semiotics, text - a linear sequence of marks, certain cultural code, built according to the rules of a particular language. This sequence forms a single unit and is the object of study and treatment.

From a philosophical point of view, the text is a material shell of ideal results of human activity. However, equally important is the recipient perceives that evaluates and enters into the dialogue with the text, trying to understand it. Complexity, multidimensional concept of the text must be considered while working on the texts in the educational process of a modern school.